

ku péech' óolta'al u páajtalil u t'aanal máasewal t'aano'ob, bey xan ku ts'ela'al u jeel páajtalilo'ob ku béeytal u k'amik wa áanta'ak tumen juntúul Ajwalk'esajt'aanil wáaj Ajk'ext'aanil, je'ex u páajtalil u kanáanta'al u toj óolal wáaj u páajtalil u beeta'al ba'ax ku ya'alik a'almaj t'aano'ob, yéetel u jeelo'ob.

Máaxo'ob le Ajwalk'esajt'aanil wáaj le Ajk'ext'aanil.

Leti' le máaxo'ob ku béeytal u yáantiko'ob máax ku t'aanik máasewal t'aan, uti'al u na'atik yéetel u na'ata'al ti' je'en ba'ax k'a'ana'ane'. Le Ajwalk'esajt'aan wáaj le Ajk'ext'aan k'a'abet u k'ajóol u t'aan yéetel u meyajtsil máax kun áantbil. U meyaj mola'ayo'ob u ts'áaik u yáantaj juntúul Ajwalk'esajt'aanil wáaj Ajk'ext'aanil ti' tuláakal ba'al, ti' tuláakal ba'ax k'a'abete'.

A'almaj t'aanilo'ob tuyóok'olal u páajtal u t'a'anal máasewal t'aano'ob tumen máasewal kaajo'ob.

Noj A'almaj t'aanilo'ob jets'a'an way Méxicoe'

- * U Almejen Noj A'almajt'aanil u Múuch' Péetlu'umilo'ob México.
- * Noj A'almaj T'aanil u Páajtalil u T'a'anal Máasewal T'aano'ob.
- * Ley Agraria.
- * Ley de la Comisión Nacional de los Derechos Humanos.
- * Código Federal de Procedimientos Civiles.
- * Código Federal de Procedimientos Penales.
- * Código Nacional de Procedimientos Penales.

- * U Leyil Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas.

A'almaj t'aanilo'ob jets'a'an táanxel noj lu'umilo'ob

- * Convenio 169 ti' u Organizacionil Internacional del Trabajo.
- * U Declaracionil Naciones Unidas sobre los Derechos de los Pueblos Indígenas.
- * U Declaracionil Americana sobre los Derechos de los Pueblos Indígenas.
- * U Declaracionil Universal Derechos Lingüísticos.
- * U Declaracionil Derechos de las Personas Pertenecientes a Minorías Nacionales o Étnicas, Religiosas y Lingüísticas.

U COMISIÓNIL NACIONAL DERECHOS HUMANOS
(CUARTA VISITADURÍA GENERAL)

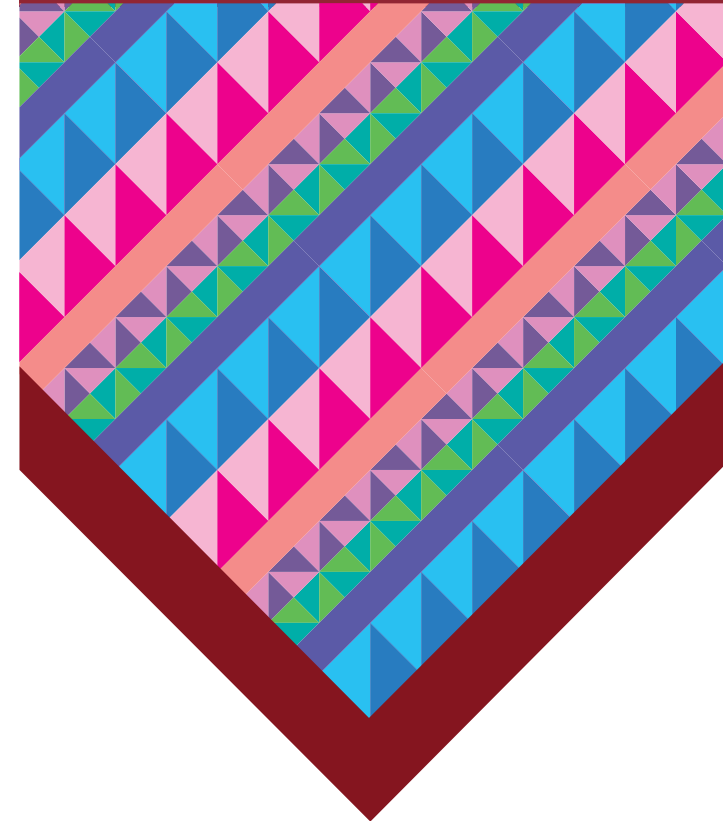
Tel.: 55 56 81 81 25
Número gratuito: 800 715 2000
Email: correo@cndh.org.mx / cndh.org.mx

Si violan tus derechos humanos, presenta tu queja:

Por teléfono, llama al 55 56 81 81 25, exts.: 1014, 1036, 1083, 1292, 1332, 1701, 1724 y 1983 (atención las 24 horas).
Número gratuito: 800 715 2000.
Por correo: correo@cndh.org.mx,
en línea: <https://atencionciudadana.cndh.org.mx>,
o en el área de Quejas y Orientación de la CNDH:
Edificio Sede Jorge Carpizo, Periférico Sur núm. 3469,
Col. San Jerónimo Lídice, Demarcación Territorial La Magdalena
Contreras, C.P. 10200, Ciudad de México.

D. R. © Comisión Nacional de los Derechos Humanos.
Edición: septiembre, 2022 / 4VG / IVME
Este material fue elaborado con papel certificado por la Sociedad para la Promoción del Manejo Forestal Sostenible, A.C. (Certificación FSC México).

Derecho de los Pueblos Indígenas para contar con una persona Intérprete/Traductora

U páajtalilo'ob máasewal kaajo'ob uti'al u yáanta'al tumen juntúul Ajwalk'esajt'aanil wáaj Ajk'ext'aanil

EN MAYA

Tuláakal u kajnáalilo'ob u noj lu'umil Méxicoe' ku páajtal u tsikbalob ti' u t'aan u kanmajo'ob, ma' u we'et'el ti' mixtu'ux bey xan ku páajtal u meyaj ti' je'exba'ajke' t'ambil wa ts'íftbil je'e tu'uxak u k'áate'

Méxicoe' k'ajóola'an tumen yaan ya'ab jejeláas meyajtsilobi', ku ch'a'amuk'tikubáajo'ob ti' u máasewal múuch'kaajo'ob, máaxo'ob tak bejla'e' ts'aka'an ti'ob u mola'ayilo'ob, náajalil, meyajtsilil yéetel almejenil.

Ba'ax ku p'aatik u meyajtsilil múuch'kaajo'obe' 364 p'éelel na'atsil t'aano'ob layli' kuxa'ano'ob tak bejla'e' way Mexicoe', je'elbix u ya'alik le u ka'ap'éelel artículo ti' u Almejen Noj A'almajt'aanil u Múuch' Péetlu'umilo'ob Méxicoe', le je'ela' jump'éelel páajtalil jach k'a'ana'an ti' máasewal kaajo'ob, jach ka'a'abet u kanáanta'al yéetel u chíimpo'olta'al je'ex nojlu'umil t'aan, keet bix u beeta'al yéetel káastlan t'aan.

Yéetel múuch'tsikbal ku beeta'al yóok'olkaab; ma' chéen t'aano'ob yéetel juumo'obi', jujump'éelel máasewal t'aane' ku much'táasik ka'ansajo'ob bey xan tuláakal bix u kuxtal yéetel u tuukul u meyajtsil. Lebetik tune', jach k'a'ana'an u meyaj u Noj Lu'umil Méxicoe' uti'al u chíimpolta'al yéetel u kanáanta'al u ts'abáaj u páajtalil máasewal wíiniko'ob uti'al u kanik yéetel u t'aanik u na'atsil t'aan, u t'aan u chí'íbalilo'ob.

Ba'axo'ob ku páajtal u beetik máax ku t'anik máasewal t'aano'ob.

- * U tsikbal yéetel u t'aan ti' u t'aan.
- * Ma' u péech' óolta'al tumen jela'an u t'aan.
- * Ka ts'áabak k'ajóoltbil tuláakal u meyaj mola'ayo'ob k'a'abet u k'uchul ti' máasewal kaajo'ob yéetel ich u t'aano'ob.
- * Ka béeychajak u t'aan yéetel ka áanta'ak ich u na'atsil t'aan tumen le mola'ayo'ob.
- * U ts'áabal ojéelbil máasewal t'aano'ob ti' u nu'ukulil paax, cha'an yéetel tuláakal u jeel kúuchilo'ob.
- * Ku béeytal u ts'áabal ti' xook ich ka'ap'éelel t'aano'ob yéetel ka chíimpolta'ak yaan jejeláas meyajtsilobi'.
- * Ka wáanta'ak tumen juntúul Ajwalk'esajt'aanil wáaj Ajk'ext'aanil wa k'a'ana'an.

Bix u yojéelta'al wa k'a'ana'an juntúul Ajwalk'esajt'aanil wáaj Ajk'ext'aanil.

U wukp'éelel artículo ti' u Noj A'almaj T'aanil u Páajtalil u T'aanal Máasewal T'aano'ob ku jets'ik le máasewal t'aano'ob junkeet u p'iiso'ob, je'ex le káastelan t'aano', uti'al je'e ba'axak k'a'abet u beeta'al ti' mola'ayo'ob, bey xan uti'al u k'áata'al wa ba'al, meyajob yéetel u ts'a'abal ojéetbil ba'al ti' tuláakal máak, ku ya'alik xan méek'tan kaajil yaan u beetik u chíinjo'olta'al le páajtaliloba'.

Lebetike' ti' le méek'tan kaajilo'ob tu'ux ku t'aana'al máasewal t'aano'ob k'a'abet u kaxta'al bix u yáanta'al le mola'ayo'ob ku meyajtiko'ob jejeláas ba'alo'ob ku k'áata'al ich máasewal t'aano'ob,

U jala'achilo'ob u Noj Lu'umil Méxicoe' k'a'abet u táan óoltiko'ob ka béeyak u náats'al ti' mola'ayo'ob máax t'aanik máasewal t'aano'ob, ka ts'áabak k'ajóoltbil u meyajil, je'ex programas yéetel tuláakal ba'al ich u t'aan; jump'éelel áantaj uti'al u k'ajóoltiko'obe' u ts'áabal juntúul Ajwalk'esajt'aanil wáaj Ajk'ext'aanil.

Yaan tu'uxe' jach k'a'ana'an u yáantaj Ajwalk'esajt'aanil wáaj Ajk'ext'aanil ti' máax chéen máasewal t'aan ku t'aanik, je'elbix ti' kúuchil ts'aak, ti' chíimpolil a'almaj t'aano'ob, ti' ba'alo'ob tuyóok'olal k'áax yéetel meyaj, le je'eloba' jets'a'an ti' jejeláas a'almaj t'aano'ob way tu Noj Lu'umil Méxicoe'. U jaatsil VIII ti' jaats "A", ti' u ka'ap'éelel artículo ti' u Almejen Noj A'almajt'aanil u Múuch' Péetlu'umilo'ob Méxicoe' ku jets'ik tuláakal máax máasewale' yaan ti' u páajtalil u náats'al ti' mola'ayo'ob bey xan u yáanta'al tumen jo'olpóopilo'ob, lebetike' máantats' yaan u páajtalil u yáanta'al tumen Ajwalk'esajt'aanil wáaj Ajk'ext'aanil, bey xan máax áantik wáaj juntúul abogado u k'ajóolo'ob u t'aan yéetel u meyajtsil. Je'ex u jets'ik u artículoil 29 ti' u Leyil *Comisión Nacional de los Derechos Humanos* jach k'a'abet u meyaj jo'olpóopilo'ob uti'al u kanáantiko'ob u chíimpolta'al u páajtalil máasewal wíiniko'ob ka ts'áabak —yéetel xma' bo'olil— u yáantaj juntúul Ajwalk'esajt'aanil wáaj Ajk'ext'aanil u k'ajóol u t'aan yéetel u meyajtsil máasewal wíiniko'ob u k'áato'ob takpoolal.

Máakalmáak páajtalilob ku lu'uksa'al wa ma'atáan a ts'áabal u yáantaj juntúul Ajwalk'esajt'aanil wáaj Ajk'ext'aanil.

Wa le jo'olpóopil mun k'amik u ts'áaik u yáantaj juntúul Ajwalk'esajt'aanil wáaj Ajk'ext'aanil,